

TARİX**UOT 94 (479.24)****SOVET İTTİFAQI KOMMUNİST PARTİYASININ XX QURULTAYINDA “ŞƏXSİYYƏTƏ PƏRƏSTİŞ HAQQINDA” QƏBUL EDİLMİŞ QƏRARIN AZƏRBAYCAN KP MK-DA MÜZAKİRƏSİ****İbrahim X.ZEYNALOV***

Elmi məqalədə XX əsrin 50-ci illərində Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında baş verən proseslər, problemlər, xüsusilə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının XX qurultayının qərarlarının, o cümlədən “şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələri” haqqında məsələnin Azərbaycan KP MK-nın iclasında müzakirəsi, həmçinin Azərbaycan KP MK-nın “şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələrinin aradan qaldırılması haqqında” qərarının Bakı şəhərinin bəzi partiyə təşkilatlarında müzakirəsi və d. məsələləri öyrənilir.

Məqalədə həm də “şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələrinin” aradan qaldırılması haqqında Azərbaycan KP MK bürosunun qəbul etdiyi qərara obyektiv münasibət bildirilir.

Açar sözlər: Azərbaycan KP MK, şəxsiyyətə pərəstiş, Stalin, Xruşşov, İman Mustafayev

Giriş. II Dünya müharibəsi bəşəriyyətin simasını dəyişdi, faşist təhlükəsi xaqaları bir-birinə yaxınlaşdırdı. Dövlətlərarası bir çox ziddiyyətləri, gərginlikləri puç etdi. Dünyəvi fəlakət hesab edilən faşizmin darmadağın edilməsi, müstəmləkələrin dağılmasına, sülhün bərqərar olmasına, yeni siyasi sistemlərin yaranmasına, demokratik quruluşlu dövlətlərin meydana gəlməsinə səbəb oldu. “Qələbədən sərxoş olanlar” Sovet sisteminin demokratik yenilənməsi məsələsinə məhəl qoymadılar. Yalnız XX yüzilin 50-ci illərinin ortalarından müvəqqəti də olsa, başlayan “mülayimləşmə” – liberallaşma da çox çəkmədi.

Məqalədə müharibədən sonrakı illərdə siyasi rejimin daha da sərtləşməsi, Kommunist Partiyasının və onun ideologiyasının şeriksiz ağılığının daha da güclənməsi, repressiyaların yeni mərhələsinin başlanması, mərkəzdə Stalinçilərin və yerlərdə onların əlaltılarının özbaşnalığının dözülməz vəziyyət aldığı bir şəraitdə respublikada baş verən proseslərin, həmçinin Stalinin vəfatından sonra mərkəzdə və Azərbaycanda gedən siyasi hadisələrin, “şəxsiyyətə pərəstiş”lə bağlı mərkəzin mövqeyinə Azərbaycanda münasibətin obyektiv təhlili,

* Bakı Dövlət Universiteti, professor, ibrahimzeynalov@bsu.edu.az; ORCID ID 0000-0002-5503-4801

ümumiləşdirilməsi, yeni təfəkkür süzgəcindən keçirilməsinə cəhd edilir.

II Dünya müharibəsindən sonra Sovet cəmiyyətində baş verən proseslər. Müharibədən sonrakı dövrdə dünyanın siyasi strukturunda ciddi dəyişikliklər baş verdi. SSRİ müharibədən qalibiyətlə çıxdı, ümumdünya sistemində hərbi-siyasi nüfuzu qat-qat artdı, dünyanın iki ən güclü dövlətindən birinə çevrildi. Totalitar siyasi rejim daha da sərtləşdi. Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş daha da gücləndi. 1945-ci ilin sentyabrında Dövlət Müdafiə Komitəsi fəaliyyətini dayandırdı. 1946-cı il fevralın 10-da SSRİ Ali Sovetinə yeni seçkilər keçirildi. Dövlət idarəetmə strukturları yenidən təşkil edildi. 1946-cı ilin martında SSRİ Ali Soveti Xalq komissarları sovetlərini Nazirlər Sovetinə çevirmək haqqında qanun qəbul edildi. İ.V.Stalin SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri təsdiq edildi. Bununla da, Stalin ölkədə hakimiyyəti təkbaşına idarə etməyə başladı.

Beləliklə, partiya nizamnaməsi kobudcasına pozuldu: seçkili orqanların fəaliyyəti formal xarakter daşıyırdı, kollegiyallıq pozulurdu.

Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş onun əlaltılarının partiyaya, dövlətə zidd hərəkətləri və siyasi avantürist Beriyanın cinayətkar fəaliyyəti totalitar rejimin gücləndirilməsinin əsas səbəblərindən idi. Hüquq mühafizə orqanlarının işi yenidən quruldu, güc strukturlarının fəaliyyəti təkmiləşdirildi. Repressiyaların yeni mərhələsi başladı. Stalin rejiminin əsas hədəfləri ilk növbədə əsirlikdən qayıtmış müharibə iştirakçıları oldu. Müharibədən sonra bol-bol vədlərlə aldadılıb vətənə qaytarılan əsirlərin üzərində nəzarət gücləndirildi.

Totalitar Stalin rejiminin sərtləşməsinin təzahürlərindən biri elm, ədəbiyyat, incəsənət üzərində “hakim” ideologiyanın inhisarlarının daha da güclənməsi idi. Müharibədən sonrakı illərdə tarix, fəlsəfə, biologiya, fizika, siyasi iqtisad, dilçilik və digər ictimai-siyasi elm sahələri üzrə “elmi” diskussiyalarda əslində, geniş elmi mübahisə yox idi, “marksist” maskası geyinmiş elmdə təsadüfi fırldaqçılar, ehkamçılar hökmranlıq edirdilər. Bu nadanlar ictimai-siyasi elmlərin inkişafına mane olur, genetica lazımsız elm hesab edilirdi.

Şəxsiyyətə pərəstişin ağır nəticələri tarix və digər humanitar elmlərdə daha sərt şəkildə özünü göstərirdi. Azərbaycan tarixinin ən önəmli hadisələri, xüsusilə Azərbaycanın Rusiya və Qacarlar İrani arasında bölüşdürülməsi, Şimali Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğal edilərək müstəmləkəyə çevrilməsi haqqında həqiqətlər, həmçinin çarizmin müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı çıxış edən mütərəqqi milli burjuaziyanın nümayəndələrinin müstəqillik uğrunda mübarizəsi də saxtalaşdırıldı.

1953-cü il martın 10-da Stalinin dəfn mərasimindən sonra Mərkəzi Komitənin Rəyasət Heyətinin iclası oldu. İclasda Malenkov çıxışında mərkəzi mətbuatı tənqid edərək bildirdi ki, ilk öncə şəxsiyyətə pərəstiş siyasətini dayandırmaq lazımdır. Bundan sonra Mərkəzi Komitənin katibi P.N.Pospelova peçat üzərində nəzarəti təmin etmək, N.S.Xruşşova isə Stalin haqqında yazılara nəzarət etmək tapşırıldı [7, 91-92].

1953-cü ilin iyul Plenumunda Malenkov çıxış edərək bildirdi ki, heç kim varis roluna göz dikə bilməz, iddia edə bilməz. Böyük Stalinin varisi şəxs ola

bilər ki, o, partiyanın polad kimi möhkəm sınağından keçib, həmişə Stalinin yanında olub. Malenkov bildirirdi ki, “məsələ yalnız təbliğatda deyil, şəxsiyyətə pərəstiş məsələsi birbaşa və dolayı yolla kollektiv rəhbərlik məsələsi ilə bağlıdır”. Bununla da, partiya həyatında dəyişikliklərlə bağlı ilk addımlar atıldı. Malenkov Plenumda çıxışı zamanı onu da bildirdi ki, yoldaşlar siz bilməlisiniz ki, Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş məsələsi gündəlik rəhbərlik praktikasında çox ağır, ölçüsüz vəziyyət almışdır, rəhbərliyin yuxarı hissəsində tənqid və özünütənqid, demək olar ki, yox idi. Şəxsiyyətə pərəstişin partiya və ölkə rəhbərliyinə son illərdə gətirdiyi zərbələri, ziyanları sizdən gizlədə bilmərik. Təkbəşinə qərarların verilməsi, taleyüklü məsələlərin məsləhətləşmələr etmədən həll edilməsi ölkə və xalq üçün nə qədər ziyanlı olduğunu yaxşı bilirsiniz.

Plenumda Stalinin təkbəşinə düşünülməmiş verdiyi qərarlarda və bunların ölkə üçün ağır nəticələrindən ətraflı danışıldı. Həmçinin Stalinin heç kimlə hesablaşmadan kəndlərdə vergilərin yenidən qaldırılması, Türkmən kanalının heç bir iqtisadi, maliyyə cəhətləri hesablanmadan bağlanması ilə bağlı qərarlar qəbul etməsi və onların ağır nəticələri xatırlandı.

Beləliklə, qəti addımlar atmaq, psixoloji bariyeri aşmaq, xalqda gələcəyə, yeni rəhbərliyə inam yaratmaq zamanı gəlmişdi. Qarşıda yeni, ardınca isə yeniliklər gözləyən bir yol var idi. Malenkov və Xruşşov – hər ikisi bu qapı arxasında dayanmışdılar. Çünki müharibədən sonra Malenkov, Beriya və Xruşşov öz yerlərini möhkəmləndirmişdilər. Hakimiyyətdə ən çətin mövqeni Beriya tuturdu. İlk öncə Beriya digər varisləri – Malenkovu, Xruşşovu inandıрмаğa çalışırdı ki, Stalinədən sonra o, birinci sima olmaq niyyətində deyil, onu ikinci sima rolu qane edir [11, 440-441]. O zaman hakimiyyət uğrunda mübarizədə rəqabətin taleyi Beriyanın kimin - Xruşşovun, yaxud Malenkovun tərəfinə keçəcəyindən asılı idi. Lakin Beriya öz hesablamalarında zaman itirdi və bununla digərlərinə özünün sadıqlıyından şübhə yaratdı.

Beriyanın həbsi barədə "Xruşşovun məlumatı"na görə Beriya Stalinin ölümündən sonra hakimiyyəti zəbt etməyə hazırlaşmışdı. Xruşşov onun bu həzırlığından xəbər tutaraq, ona qarşı MK-nın digər büro üzvləri ilə əlaqəyə girir. MK-nın büro üzvləri Beriyanın həbs edilməsi ilə bağlı Xruşşovun təklifini müdafiə edirlər. MK-nın büro üzvlərinin gizli planından Beriyanın heç bir xəbəri olmur və beləliklə, o, gözlənilmədən həbs olunur.

Digər bir məlumatda göstərilir ki, Beriya dövlət çevrilişini və Malenkovun həbsini planlaşdırmışdı. Hətta Beriya Malenkovun hakimiyyətdən kənarlaşdırılması məsələsini Xruşşovla da məsləhətləşmişdi. Xruşşov Beriyanın bu taktikasından şübhələnərək fikirləşir ki, Malenkovdan sonra mən həbs oluna bilərəm. Nəticədə Beriyaya olan şübhə Malenkovla Xruşşovun yaxınlaşmasına səbəb olur.

Beləliklə, gizli danışıqlardan sonra 1953-cü il 26 iyulda SSRİ Nazirlər Sovetinin Rəyasət Heyətinin iclasının gedişində Beriya həbs olundu və bütün vəzifələrdən uzaqlaşdırılaraq onun işi məhkəməyə verildi. Nəticədə 1953-cü ilin dekabrında Beriya və onun yaxınları SSRİ Ali Məhkəməsinin qərarı ilə

güllələndilər [7, 91-92].

Növbədə olan digər əsas məsələ siyasi məhbusların azadlığa buraxılması idi. Bu prosesi bütövlükdə bəraət saymaq olmazdı. Belə ki, bu bəraət hakim dairələrdən hədiyyə, “günahların” bağışlanması olaraq hakimiyyətin xoş məram göstərməsi kimi görünürdü. Həmçinin hakimiyyət tərəfindən verilən bəraət məhbusların düşündüyü kimi tam olmadı. 1955-ci ildə 30-cu illərin siyasi prosesləri zamanı günahsız həbs olunanlar azad edildilər.

1955-ci ilin yanvar ayında keçirilən Plenumda hesabatı N.S.Xruşşov etdi. Malenkov onun dilindən özünü “Bolşevik rəhbərliyinə qarşı kifayət qədər yetkin və sərt” aparmaması ilə bağlı sərt iradlar eşitdi. Xruşşovun iradlarında bildirilirdi ki, Malenkov təkcə hökumət rəhbərliyinə deyil, həm də Mərkəzi Komitənin Rəyasət Heyətinə rəhbərliyinə də iddia edir və bununla xalq arasında “ucuz populyarlığa” can atırdı. Xruşşov onun Beriya ilə yaxın münasibətlərini və “Leningrad işi”ndə iştirakının olmasını da xatırlatdı.

Malenkov özü plenumdakı iki dəfə çıxışında səhvlərini etiraf etdi. Həmin gün o tribunada sakit, hərəkətsiz, üzünə ağırlıq çökmüş, kədərli təbəssümü yoxa çıxmış yazıq bir fiqura dönmüşdü. O tribunada sakit halda dayanıb, sanki sonrakı taleyini düşünürdü və ümitsiz idi [9, 60-65]. 1955-ci ilin fevralında SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında Malenkov rəsmi olaraq istefasını xahiş etdi və onun bu xahişi təmin olundu.

Sov. İKP-nin XX qurultayında və Azərbaycan KP MK-da “şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələri” haqqında məsələnin müzakirəsi. Sov.İKP-nin XX qurultayının çağırılması haqqında məsələ ilk olaraq N.S.Xruşşov tərəfindən qaldırılmışdı. XX qurultaydan əvvəl gizli toplanan materiallar Sov.İKP MK-nın Rəyasət Heyətinin iclasında müzakirə edilərkən ciddi fikir ayrılıqları meydana çıxdı. Müzakirə zamanı Xruşşovdan fərqli olaraq V.Molotov Stalinin Lenin ideyalarının davamçısı, qüdrətli, güclü rəhbər kimi təqdim edilməsini xüsusi olaraq vurğulamışdı.

Sov.İKP-nin XX qurultayı ərəfəsində 1956-cı ilin yanvarında Azərbaycan Kommunist Partiyasının XXI qurultayına da ciddi hazırlıq işləri gedirdi. Qurultayqabağı Azərbaycan KP MK-nın plenumu keçirildi. Plenumda MK-nın XXI qurultaya hesabat məruzəsi müzakirə edildi. Məruzə plenum iştirakçıları tərəfindən birmənalı qarşılanmadı.

Azərbaycan KP-nin XXI qurultayı 1956-cı il yanvarın 25-də öz işinə başladı. Qurultayda hesabat məruzəsi ilə Azərbaycan KP MK-nın I katibi İman Mustafayev çıxış etdi. Məruzədə respublikanın sosial-iqtisadi vəziyyətindən, xüsusilə neft sənayəsinə rəhbərlikdə mövcud olan nöqsanlardan, sənaye və kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrindəki vəziyyətindən və s. məsələlərindən bəhs edildi və geniş təhlillər verildi. Məruzədə eyni zamanda respublika partiya təşkilatının apardığı ideoloji işin vəziyyətindən, M.C.Bağirovla bağlı istintaq işinin gedişindən, 30-cu illərdə repressiya olunmuş görkəmli partiya, dövlət və mədəniyyət xadimlərdən bəhs edildi. Sonra o, qurultay iştirakçılarına M.C.Bağirov barədə istintaqın başa çatdığını və yaxın vaxtda onun məhkəməsinin

Bakıda keçiriləcəyinin bildirdi.

XXI qurultayda Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Mirzə İbrahimovun məruzəsi maraqla qarşılandı [3]. Onun məruzəsində repressiya olunmuş Mikayıl Muşfiq, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Ülvi Rəcəb, Abbasmirzə Şərifzadə, Heydər Hüseynov və digər görkəmli elm, incəsənət və mədəniyyət xadimlərinin adı çəkilməklə, 30-cu illərdə onların günahsız olaraq cəzalandırılmasından bəhs olundu [2]. Həmçinin qurultayda 1937-1938-ci illərdə və müharibədən sonrakı ilk illərdə günahsız repressiya qurbanı olmuş şəxslərin istintaq işinə yenidən baxılması qeyd edildi. Bu barədə qurultayda Azərbaycan SSR-i prokuroru A.Babayevin məlumatı dinlənildi. Respublika partiya təşkilatının XXI qurultayının iştirakçıları və məruzə ilə çıxış edənlər Stalin, Beriya və M.C.Bağırov ətrafında gedən proseslərə ehtiyatla yanaşdılar [4].

1956-cı il fevralın 14-də başlayan Sov.İKP-nin XX qurultayı tarixi hadisəyə çevrildi. 1956-cı il fevralın 25-də Sov. İKP-nin XX qurultayının son günündə Xruşşov “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələri” adlı hesabat məruzəsi ilə çıxış etdi [10, 170-174]. Bu çıxış qurultay nümayəndələrinin əksəriyyəti üçün tamamilə gözlənilməz oldu. İclas qapalı idi və qurultay iştirakçıları müzakirə olunan məsələləri gizli saxlamaq üçün əvvəlcədən xəbərdarlıq edilmişdilər [6].

Xruşşov çıxışında bildirdi ki, Stalinin fəaliyyətinin bütün sahələri: həyat və fəaliyyəti, vətəndaş və II Dünya müharibəsi dövründəki xidmətləri, sosializm quruculuğu sahəsindəki fəaliyyəti ilə bağlı çoxlu sayda kitablar, məqalələr yazılıb, fikirlər söylənilib. Həmçinin Stalinin Lenin dövründə və ondan sonrakı illərdəki qərəzli, kobud, nöqsanlı fəaliyyəti ilə bağlı da fikir söylənildi. Onun trotskizimlə, Kamenev-Zinovyeviç qrupla liderlik uğrundakı mübarizəsinin başlıca cəhətləri də yaddan çıxmıdı. XX qurultayda 30-40-cı illərin repressiyaları haqqında da geniş danışıldı. Repressiyaların 1937-1938-ci illərdə ölkə üzrə daha geniş xarakter aldığı vurğulandı. Xruşşov “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələri haqqında” məruzəsində bildirdi ki, SSRİ-də repressiyalar trotskizimə, “antipartiya”çılara, “xalq düşmənləri”nə qarşı mübarizə adı altında aparılmışdır [1].

Qurultayda Xruşşov, hətta Stalinin İkinci Dünya müharibəsindəki rolu üzərinə kölgə salaraq bildirdi ki, bu sahədə Stalinin fəaliyyətinə verilən qiymət o qədər də həqiqətə uyğun deyil. N.S.Xruşşov çıxışı zamanı Almaniyanın SSRİ üzərinə hücumu ərəfəsində müharibənin başlanacağı haqqında kəşfiyyət məlumatları olsa da, Stalinin bu məlumatlara məhəl qoymadığını bildirdi. N.S.Xruşşov Stalini şəxsiyyətinə pərəstişlə bağlı çoxlu sayda misallar gətirdi və bu faktları əsaslandırmağa çalışdı. Şəxsiyyətə pərəstişin sovet cəmiyyətinə, onun daxili və xarici siyasət məsələlərinə vurduğu zərərdən danışdı [12].

Xruşşovun “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələri haqqında” məruzəsi dinləndikdən sonra onun ətrafında sərt, bəzən də qərəzli çıxışlar başladı.

Sov.İKP-nin XX qurultayında Azərbaycan nümayəndələri adından Azərbaycan KP MK-nın I katibi İman Mustafayev və Nazirlər Sovetinin sədri Sadiq

Rəhimov çıxış etdilər. İ.Mustafayev öz çıxışını N.S.Xruşşovun hesabat məruzəsi üzərində qursa da, o, öz çıxışında daha çox M.C.Bağirovla bağlı məsələlərə toxundu, onun qanunsuz, özbaşına gördüyü işlərdən, minlərlə görkəmli, namuslu partiya, hökumət, elm, incəsənət və mədəniyyət xadimlərinin repressiyanın qurbanları olmalarına yol verdiyindən danışdı. Lakin İ.Mustafayev unutmuşdu ki, onun özünü yüksək vəzifələrə çəkən M.C.Bağirov olmuşdur.

Qurultayın tribunasından Stalin haqqında söylənilən fikirlər, faktlar, açıqlamalar müasirləri şoka saldı. Böhtana, repressiyalara məruz qalanların adları, sayı, xüsusilə təəccüblü faktlar idi. Onların sırasında “Lenin qvardiyası”nın tanınmış nümayəndələri, görkəmli alimlər, ziyalılar, hərbcilər, hərbi rəhbərlər, rəislər, elm və mədəniyyət xadimləri, cəmiyyətin işığı sayılan ziyalı elitası, minlərlə vicdanlı partiya və hökumət işçiləri var idi. Hətta qapalı iclasda Xruşşovun verdiyi hesabat zamanı bir neçə nəfər iclas iştirakçılarının ürəyi xarab olmuşdu. İ.Erenburq bu barədə xatırlayırdı. “Gizlətmirəm, hesabatı oxuyanda mən şoka düşmüşdüm, axı bunu MK-nın birinci katibi deyirdi: 1956-cı il fevralın 25-i mənim üçün və eləcə də bütün həmkarlarım üçün böyük tarixi gün oldu.”

XX qurultay dünya sosialist təcrübəsinin tənqidi yenidəndərkən, beynəlxalq kommunist hərəkatının inkişafının başlanğıc nöqtəsi oldu. ABŞ Kommunist Partiyasının rəhbərlərindən biri Y.Dennis öz fikrini belə ifadə edir: “Biz böyük həvəslə və idealistcəsinə güman edirik ki, sanki sosializmin qurulmasının böyük işi ciddi səhvlər olmadan həyata keçirə bilər. Biz sosializm ölkələrində olan ciddi ədalətsizliklər barədə gedən istənilən mesajlara inanmaqdan imtina edirdik və bu mesajları böhtan sayırdıq” [8, 462-463].

“Pravda” qəzeti yazırdı: “Təsəvvür etmək çətin idi ki, bəzi inzibati tədbirləri qəbul etmək kifayətdir və bununla da şəxsiyyətə pərəstişə həmişəlik son qoyulardı.”

XX qurultayın “Şəxsiyyətə pərəstiş”lə bağlı materiallarının məzmunu əvvəlcə partiya və sovet orqanlarının, sonra isə geniş xalq kütləsinin gündəlik fəaliyyətində başlıca problemə çevrilirdi.

Sov.İKP-nin XX qurultayının yekunları Azərbaycanda da 1956-cı il martın 13-də müzakirə olundu. İ.Mustafayev respublika partiya fəallarının yığıncağında, “Sov.İKP-nin XX qurultayının yekunları və Azərbaycan partiya təşkilatının vəzifələri haqqında” məruzə ilə çıxış etdi. İ.Mustafayevin çıxışı N.S.Xruşşovun XX qurultayda etdiyi çıxışın üzərində qurulmuşdu və çox ehtiyatla danışdı. O, çıxışında Azərbaycanda şəxsiyyətə pərəstişi M.C.Bağirovun özü və onun fəaliyyəti ilə bağlı olduğunu vurğuladı. İ.Mustafayevin çıxışı Azərbaycan KP XXI və Sov.İKP-nin XX qurultayında M.C.Bağirovla bağlı dediklərinin təkrarı idi. O, əslində İ.Stalinin ölümündən sonra L.Beriyanın həbs edilməsini və M.C.Bağirovla bağlı istintaqın gedişini nəzərə alaraq ehtiyatla hərəkət edirdi.

Azərbaycan KP MK “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələrinin aradan qaldırılması haqqında” qərar qəbul etdi [6] (Bax Əlavə 1).

Qərar partiya təşkilatlarında və demək olar ki, bütün təşkilatlarda geniş müzakirə edildi (Əlavə 2, 3).

Nəticə. Tədqiqatın yekunu olaraq, demək olar ki, XX əsrin 50-ci illərinin tarixi həm SSRİ, həm də Azərbaycan SSR üçün əlaqəli şəkildə araşdırılmalıdır. Çünki Mərkəzdə baş verən proseslər Azərbaycan kimi mühüm respublikada xüsusi effekt yaradırdı. II Dünya müharibəsindən sonra baş verən proseslərə və davam edən repressiyalara baxmayaraq, Stalinin ölümündən sonra cəmiyyətdə ciddi dəyişikliklər başlamışdır. Şəxsiyyətə pərəstiş humanitar sahələrə daha ciddi təsir etmişdir. Bu səbəbdən də, “mülayimləşmə” dövründə şəxsiyyətə pərəstişin nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı respessiyaya məruz qalan bir çox ziyalı bəraət almışdı.

XX qurultay tərəfindən qəbul edilən qərarlar, sənədlər indiyə qədər digər partiya dövlət sənədləri arasında mühüm yer tutur. Qurultayda qəbul edilən qərarlar və sənədlər ötən dövrün mahiyyət və dəyərini başa düşmək üçün olduqca əhəmiyyətli olmaqla yanaşı həm də keçmişdən dərs almağa, onun subyekt daşıyıcılarına qiymət verməyə də şərait yaradır. Sosializmin qurulması təcrübəsində mənfi faktorlar, yol verilən nöqsanlar aşkarlanmaqla, həm də bunlar Stalinin xarakter və şəxsiyyətinə pərəstişlə əlaqələndirildi.

Bu tədqiqat Azərbaycan KP MK “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələrinin aradan qaldırılması haqqında” məsələnin müzakirəsi zamanı qərarın ehtiyatla qəbul edildiyini bir daha təsdiq edir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Kommunist” qəzeti, 1956, 15-17 fevral
2. ARPIİSSA, Fond 1, siy. 43, iş 2, vərəq 142-145
3. ARPIİSSA, Fond 1, siy. 43, iş 2, vərəq 341-344
4. ARPIİSSA, Fond 1, siy. 43, iş 2, vərəq 395-399
5. ARPIİSSA, Fond 1, siy. 43, iş 84, 93
6. ARPIİSSA, Fond 1, siy. 43, iş 93, v.10-12
7. Автарханов А. Загадка смерть Сталина. Заговор Берия. М.: Центр "Новый мир", 1992. 142 с.
8. Аксютин Ю.В., Воловьев О.В. XX съезд КПСС: новации и догмы. М.: Политиздат, 1991, 224 с.
9. Волкогонов Д. Триумф и трагедия. И.Сталин. Политический портрет. М., Изд.АПН, 1989
10. Доклад Н.С.Хрущёва о культе личности Сталина на XX съезде КПСС: Документы. М., 2002
11. Наша отчество. М.: Терра, 1991
12. РГАНИ, Фонд 1, сп.1, дело 17, лист 1-18

Əlavələr:

1. Sov.İKP MK-nın “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələrinin aradan qaldırılması haqqında” qərar qətnaməsinin kommunistlərə və işçilərə geniş şəkildə açıqlaması və müzakirəsinin təşkili üçün Azərbaycan KP MK-nın QƏRARI:

1. 1956-cı ilin 15 iyul tarixinə qədər Bakı, Kirovabad (Gəncə - İ.Z.), Naxçıvan, Stepanakert (Xankəndi - İ.Z.), Sumqayıt, Mingəçevir və Nuxa şəhərlərində təbliğatçıların KP MK-nın “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələrinin aradan qaldırılması haqqında” qərar qətnaməsi ilə bağlı məruzənin dinlənilməsi üçün iclası keçirilsin.

Təbliğatçıların iclasında məruzəçi kimi aşağıdakılar təyin edilsinlər: Bakı şəhərində -

A.T.Allahverdiyev, Kirovabad şəhərində - D.Y.Yakovlev, Naxçıvan şəhərində - X.Mamedov, Stepanakert – E.Qriqoryan, Sumqayıt şəhərindən – M.A.İsgəndərov, Mingəçevir və Nuxa şəhərlərinə - A.S.Bayramov.

2. KP-nin Azərbaycan Bürosunun əyalət, şəhər və rayon komitələrinə təklif olunsun:

a. KP MK-nın “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələri”nin aradan qaldırılması haqqında qətnaməni və partiya təşkilatlarının məqsədlərinin dinlənməsi və müzakirəsi üçün gələn ilin iyul ayının birinci yarısına qədər ilkin partiya təşkilatlarında açıq iclaslar keçirilsin.

İlk partiya təşkilatlarının iclaslarında məruzəçi kimi əyalət, şəhər və rayon komitələrinin katibləri və üzvləri, şöbə müdirləri və başqa partiya təşkilatları rəhbərlərinin namizədliyi irəli sürülsün.

b. KP MK-nın “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələrinin aradan qaldırılması haqqında” qətnaməsi barədə işçilər arasında kollektiv oxular və söhbətlər aparılsın.

3. KP MK-nın “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələrinin aradan qaldırılması haqqında” qərar qətnaməsinin çapı ilə bağlı bütün respublika, əyalət, şəhər və rayon qəzetlərinin redaksiyaları təlimatlandırılınsın.

2. Azərbaycan KP MK-nın 24 avqust 1956-cı il tarixli iclasının 41 sayılı protokolundan ÇIXARIŞ

Azərbaycan KP MK-nın “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələrinin aradan qaldırılması haqqında” qərarının Bakı şəhərinin bəzi partiya təşkilatlarında müzakirəsi zamanı partiyaya zidd çıxışlarla bağlı faktlar haqqında

Azərbaycan KP MK-nın bürosundan bildirilir ki, MK-nın “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələrinin aradan qaldırılması haqqında” qərarının müzakirəsi balıqçılıq təsərrüfatlarında, zavodlarda, fabriklərdə, kolxozlarda, sovxozlarda, MTS və respublikanın digər müəssisələrində yüksək ideya-siyasi səviyyədə keçirilmişdir. KP MK-nın qərarı bütün kommunistlər və işçilər tərəfindən böyük ilhamla və yekdil razılıqla qarşılandı. Kommunistlər bütün partiya təşkilatlarının tədbirlərində KP MK-nın partiya həyatında Lenin normalarının möhkəmlənməsi, sovet demokratiyası, əməkçi kütlələrin yaradıcı təşəbbüslərinin yüksəldilməsi kimi tədbirlərini təsdiq etdilər.

Bundan əlavə, Azərbaycan KP MK-nın bürosunda bildirilir ki, Stalin rayonun Krasin adına QRES-də, Şaumyan rayonunun iki nömrəli poçt şöbəsində, “Əzizbəyovneft” təsərrüfatında partiyanın siyasi-ideoloji işinin zəiflənməsi nəticəsində sovetlər hökumətini və partiya rəhbərlərinin fəaliyyətinin doğruluğunu şübhə altına alacaq bəzi kommunistlərin zərərli, partiya əleyhinə çıxışları olmuşdur.

KP-nin üzvləri sex müdiri Talisman, laboratoriya rəisi Toniyaç, 2 nömrəli poçt müəssisəsinin kimya texniki Malova öz çıxışlarında partiya təşkilatlarını və sovet orqanlarını etibardan salmağa çalışmış, partiya və hökumətin Sovet dövlətinin beynəlxalq mövqeyini möhkəmləndirmək üçün gördüyü işlər barəsində öz mənfi iradlarını bildirmişdilər.

Partiya iclaslarında Krasin adına QRES-in partiya üzvləri Yermolayev və Xaritonov öz çıxışlarında SSRİ ilə Xalq Demokratik respublikaları arasında dostluğun möhkəmliyindən şübhə duyduqlarını bildirdilər, partiyanın siyasətinə, sosialist dövlətləri arasında dostluğun möhkəmləndirilməsinə qarşı kobud hücumlar etdilər. Onlar Kommunist Partiyasının və Sovetlər Birliyinin sovet xalqının gələcəkdə rifahının yüksəldilməsi üçün gördükləri tədbirlərə böhtan atmışlar və şəxsiyyətə pərəstiş məsələlərini deməqoqçu şəkildə şərh etmişdilər.

KP-nin üzvü “Əzizbəyovneft” təsərrüfatının müdir köməkçisi Salmanov Sovet hökumətinin bəzi daxili siyasətinə mənfi fikir bildirərək partiyanın müxtəlif sosial sistemli dövlətlərin birgə sülh içində yaşama siyasətinə qarşı çıxış etmişdilər.

Partiyanın Şaumyan, Stalin və Əzizbəyov rayon komitələri öz qərarlarında KP-nin üzvləri Toniyaç, Malov, Yermolayev, Xaritonov və Salmanovun pis davranışlarının, qeyri-sağlam çıxışlarının səbəbini açıqlamamışlar.

KP-nin ayrı-ayrı üzvlərinin qəbul edilməz çıxışları və bəzi kommunistlərin bu çıxışlara

laqeyd və barışdırıcı münasibəti Krasin adına QRES, 2 sayılı poçt müəssisəsi və “Əzizbəyov” balıqçılıq təsərrüfatı partiya təşkilatlarına və siyasi işlərinə qarşı diqqətsizliklərini göstərir.

Azərbaycan KP MK-nın bürosu belə hesab edir ki, bəzi kommunistlərin KP MK-nın “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələrinin aradan qaldırılması haqqında” qərarına qarşı qəbul edilməz çıxışları Bakı şəhərinin partiya təşkilatlarının, partiyanın şəhər və rayon komitələri tərəfindən aparılan ideoloji işlərinin zəifləməsinin nəticəsidir.

3. KP MK-nın Azərbaycan bürosunun qərarı:

1. KP-nin üzvləri Talisman, Toniyaç, Malov, Yermolayev, Xaritonov və Salmanovun KP MK-nın “Şəxsiyyətə pərəstiş və onun nəticələrinin aradan qaldırılması haqqında” qərarına qarşı qəbul edilməz çıxışlar partiya əleyhinə, böhtançı, KP-nin üzvlərinə yaraşmayacaq çıxışlar kimi qiymətləndirilsin.

Nəzərə alınsın ki, partiyanın Şaumyan və Əzizbəyov rayon komitələrinin qərarı ilə partiyanın üzvləri Toniyaç, Malov və Salmanov ciddi partiya məsuliyyətinə cəlb olunmuşdur, KP-nin üzvü Talismanın hərəkətləri isə o, ezamiyyətdən geri dönmə zaman müzakirə olunacaq.

2. Azərbaycan KP-nin Bakı şəhər komitəsi (Allahverdiyev, Titarenko, Karmayan, Babayev) Bakı şəhər partiya təşkilatlarının ideoloji işlərin gücləndirilməsinə diqqət artırsın.

3. Bu qərar iki sayılı poçt müəssisəsinin, Krasin adına QRES-in, “Əzizbəyovneft” təsərrüfatının partiya təşkilatlarında müzakirə olunsun. D.N.Yakovlevə, M.A.İsgəndərova və T.A.Allahverdiyevə göstərilən iclaslarda iştirak etmək göstərişi verilsin.

4. Bu qərar KP-nin Azərbaycan bürosunun əyalət, şəhər və rayon komitələrinə göndərilsin.

Azərbaycan KP MK-nın katibi

İ.Mustafayev

Mənbə: ARPIİSSA, Fond 1, siy. 43, iş 84, 93

ОБСУЖДЕНИЕ РЕШЕНИЯ, ПРИНЯТОГО НА XX СЪЕЗДЕ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ СОВЕТСКОГО СОЮЗА О «КУЛЬТЕ ЛИЧНОСТИ» В ЦЕНТРАЛЬНОМ КОМИТЕТЕ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Ибрагим Х. ЗЕЙНАЛОВ

РЕЗЮМЕ

В научной статье рассматриваются процессы и проблемы общественно-политической жизни Азербайджана в 50-е годы XX века, в частности решения XX съезда Коммунистической партии Советского Союза, в том числе о “культе личности и его последствиях” на заседании ЦК Компартии Азербайджана, изучается обсуждение решения ЦК “О культе личности и ликвидации его последствий” в некоторых партийных организациях Баку и др. вопросы.

В статье также выражается объективное отношение к решению ЦК Компартии Азербайджана ликвидировать “культ личности и его последствия”.

Ключевые слова: ЦК Коммунистической партии Азербайджана, культ личности, Сталин, Хрущев, Иман Мустафаев

**DISCUSSION OF THE DECISION MADE AT THE XX CONGRESS OF THE
COMMUNIST PARTY OF THE SOVIET UNION “ON THE CULT OF
PERSONALITY” IN THE CENTRAL COMMITTEE OF THE COMMUNIST PARTY
OF AZERBAIJAN**

Ibrakhim X.ZEYNALOV

PE3IOME

The manuscript examines the processes and problems in the socio-political life of Azerbaijan in the 50s of XX century, especially the decisions of the XX Congress of the Communist Party of the Soviet Union, including “cult of personality and its after-effect” at a meeting of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan, discussion of the decision of the Central Committee “On the cult of personality and the elimination of its consequences” in some party organizations in Baku, etc.

The paper also expresses an objective attitude to the decision of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan to eliminate “the cult of personality and its consequences.”

Keywords: Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan, cult of personality, Stalin, Khrushchev, Iman Mustafayev